

УДК 37.035.6(477)

ББК 83.3

Юлія Гоменюк

ДИТЯЧА ПАРЕМІОГРАФІЯ ЯК ОДИН ІЗ ФОЛЬКЛОРНИХ ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті досліджується вплив жанрів дитячої пареміографії, зокрема примовок, скоромовок, дражнілок, на дітей дошкільного віку та формування у них моральних якостей.

Ключові слова: дитяча пареміографія, моральний розвиток, моральне виховання, моральні здібності, діти дошкільного віку.

Актуальність публікації полягає у обґрунтуванні використання дитячих паремій як одного із ефективних фольклорних засобів, який формує моральні якості у дітей дошкільного віку. Вивченню календарної обрядовості присвятили свої праці Г. Довженок, К. Луганська [2], О. Духнович [3], Ф. Колесса [6], М. Лановик, З. Лановик [8], М. Маркович [3], М. Номис [20], О. Пазяк [10], О. Потебня [12], О. Смоляк [18], І. Франко [23] та ін., однак питанню формування моральних якостей засобами малого фольклору в цих публікаціях приділено недостатньо уваги.

Метою статті є вивчення народного виховного досвіду задля підвищення моральних якостей та духовності у молодого покоління, а також впровадження народних традицій у систему виховання.

Становлення уявлень особистості про світ, стосунки людей, про себе починається у дошкільному віці одночасно з розвитком почуттів і моральних якостей. Перші уроки моралі дитина засвоює у сім'ї. У процесі **морального розвитку** (рівня засвоєння уявлень про моральні норми, сформованості моральних почуттів і моральної поведінки) протягом дошкільного дитинства під впливом дорослих формується система мотивів поведінки. Русова, вважаючи творення моральної особистості стрижнем усієї виховної роботи, стверджувала, що «моральним вихованням має бути перейняте все навчання, все життя» [16, 8].

Моральне виховання – це цілеспрямована взаємодія дорослого і дитини з метою формування почуттів і якостей, засвоєння етичних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки. Воно з перших років життя дитини спрямоване на формування її ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб. Адже на цьому етапі закладаються основи морального розвитку особистості, розвиваються уявлення, почуття, звички, тощо [11, 211].

Фольклорні традиції є важливими засобами формування моральних якостей у дошкільнят. Адже безперервність побутування народної мудрості забезпечується тоді, коли її опановують діти. З усіх жанрів дитячого фольклору варто виділити паремії – короткі жанри, що в образній формі відтворюють найістотніші явища і реалії дійсності. До них відносять прислів'я, приказки (приповідки) та їх жанрові різновиди – вітання, побажання, порівняння, прикмети, каламбури, тощо [8, 536]. Це –

словесні мініатюри, що в процесі формування закріпились як своєрідні усталені формули, образні кліше. Побутуючи, частина з них втратила своє первісне значення або набула нового, більш сучасного сенсу.

Окремі жанрові різновиди паремій (ця група жанрів дитячого фольклору найбільш «дитяча» за своєю суттю) – це твори, складені самими дітьми: *лічилки, скоромовки, примовки, дражнилки* тощо. Вони виникли на етапі розвитку народної творчості, коли вона втратила суто утилітарне призначення й розпочала виконувати естетичну та виховну функції, а в дитячому фольклорі набула рис гри, забавки. Названі жанри дитячої пареміографії відрізняються від власне паремійних функціональними, поетико-стильовими та змістовими рисами [8].

Дитячих малих жанрів небагато. Особливості дитячого мислення обмежують використання дітьми мудрувань, афористичних висловів, метафоричних порівнянь тощо. Як і у фольклорі дорослих, дитяча усна творчість має свої сталі словесні формули, що використовуються з певною метою у конкретних ситуаціях. Такими є зокрема **примовки** – короткі висловлювання, що вживаються дітьми на певних етапах гри чи у повсякденному спілкуванні. Ці формули часто містять відгомін інших жанрів чи навіть давніх культових уявлень.

Діти нерідко користуються різними табу, що супроводжується твердженнями (напр., «Я запекав»). Особливо це стосується вибору і обмеження території гри, за межі якої не можна виходити (порушення заборони означає вихід з гри чи загрожує покаранням). Подібні словесні формули доповнюють гру. Наприклад, заборона говорити під час гри висловлюється умовною фразою «Хто заговорить – ковтнув жабу». Гра відшукування схованого предмета коментується лексично зміщеними формулами «холодно» – «тепло» – «гаряче» та ін. У повсякденному спілкуванні діти використовують різні примовки у специфічному значенні. Наприклад, почуття образи висловлюється словами «Я з тобою не дружу», бажання помсти – «Я тобі покажу» або «я тобі дам». У подібних фразах проявляється безпосередність, емоційність, особливості дитячої психології.

Найчастіше діти використовують **лічилки** – невеликі віршовані твори, якими визначаються роль і місце у грі кожного з її учасників. Це важливий передетап гри, що полягає у справедливому розподілі ролей серед її учасників. Ще є інші способи призначення ролей (вгадування, в якій руці захований предмет, витягування паличок різної довжини тощо).

В основі багатьох лічилок лежить лічба, часто у вигляді переінакшених числівникових форм: «Одіян, двіян, тріян, четирен, платан, латан, сукман, друкман, деривей, декса, півень, Олекса». Ряд дослідників звертають увагу на те, що «у багатьох лічилках лексика – це так званий «заум», слова, позбавлені сенсу, всуміж зі спотвореними іноземними словами» [5, 42]. Це явище, очевидно, є наслідком генетичної спорідненості лічилок з давніми магічними формулами ворожіння, більшість із яких теж не мали чіткого лексичного значення, або ж воно було втрачене. Особливо це стосується формул, ніяк не пов'язаних зі зрозумілими словами:

<i>Ені-бені, рікі-такі</i>	<i>Або: Онци, банци,</i>
<i>Цим-бум-буль,</i>	<i>Колі шванци,</i>
<i>Калякі шмакі</i>	<i>Шіндір віндір,</i>

*Еус, беус, касмадеус, Коначіндір,
Баца! Шворц!*

Чимало лічилок, що складаються з окремо осмислюваних слів, в цілому теж не зрозумілі: «Одинчики, драбинчики, поїхали по зайчики, задком, передком, навколішках, хвостиком».

Водночас у багатьох лічилках є прямі натяки на зв'язок із ворожінням. Наприклад, обряд провіщення майбутнього за допомогою храмового коня (під час якого лічили, на якому кроці чи етапі спіткнеться кінь, чи впаде, чи заірже), зафіксований у дитячому тексті:

*Бігли коні під мостами Дзень, брязь,
З золотими копитами. Вийшов з мосту старий князь.*

Зустрічаються й інші обряди ворожіння, зокрема, за допомогою коливання голки (чи іншого предмета), підвішеної на нитці над посудиною з водою:

*Голочка, ниточка, склянка води,
Першим вийдеш, напевно, ти.
Ниточка, голочка, синя соколочка,
Щука, карась, а ти убирайсь.*

У минулому так ворожили дівчата, котра з них першою вийде заміж або в якому віці (залежно від того, скільки разів голка стукне до краю посудини, над якою висить).

Сюжетні лічилки – сучасніші за походженням, вони є звичайними віршиками на різні теми:

*Котилася торба з високого горба,
А в тій торбі хліб-паляниця,
З ким ти хочеш, з тим і поділися.*

За аналогією до найдавніших зразків діти часто наповнюють такі лічилки окремими незрозумілими словами, щоб надати їм таємничості, магичності у призначенні гравців. Але часом вони пристосовують до лічби твори інших жанрів – пісеньки, віршики, заклички.

Найбільш імпровізованим жанром дитячої творчості є **прозивалки** – невеликі римовані твори, що є дитячою реакцією в момент сварки чи суперечки на якусь образу чи дію. Вони можуть супроводжуватись різними жестами, гримасами, або й діями і є проявом безпосередності дитячого самовираження, ставленням дитини до іншої людини, її гніву, незадоволення, ворожості, розпачу і т. ін.

Прозивалки є двох видів. У *першому* – дошкуляється неприємно, приписуючи йому різні безглузді дії та вчинки:

*Коля колючий У борщі намочив,
Котика замучив, А з борщу у кашу,
Волочив, волочив, Полюбив Наташу.*

Другий вид прозивалок – це твори-звертання, в яких пропонується виконати неадекватну дію:

*Антоне, Антоне, Тягни за вушка:
Собака втоне, Буде добра юшка.*

Як правило, прозивалки будуються на обігруванні імені того, кого висміюють, а також на акцентуванні якоїсь негативної його риси: богузтва, хвалькуватості, неохайності та ін.:

*Гриць миші злякався, Бороною вкрився,
В кропиву сховався, Щоб не пожалився.*

Найпоширеніша тема – висміювання плакс:

*Рева плаче та кричить,
Рева крутиться й сичить,
Рева реве, як корова,
Гика, хника, кисне, слинить, а здорова.
Стали реву сватати,
Стала рева плакати,
А я реви не віддам,
Нехай рева реве нам.*

Часто об'єктом дитячих насмішок є дорослі, які певним чином виходять за рамки дитячого уявлення про звичне, нормальне – дуже сварливі, п'яниці, люди з фізичними вадами чи непривабливою зовнішністю.

Подібні до прозивалок **дражнилки** – ритмізовані словесні формули, якими діти виражають негативне ставлення до іншої дитини, пробуючи викликати в неї певну реакцію. Вони коротші, ніж прозивалки, і не називають імені, мають більш узагальнений характер: «Сірка-мірка, сірчин брат, роздер штани аж до п'ят». Часто звернені до того, хто розплакався в час суперечки чи від образи: «Рьова, корова, дай молока».

Окрім текстів, завчених у своєму середовищі, діти проявляють фантазію, творячи нові прозивалки і дражнилки під час сварок з ровесниками, на ходу римуючи лексично віддалені слова, щоб досягнути ефекту безглуздості. Тут використовується аналогічний принцип, що і в небилицях: поєднання віддалених предметів, невідповідність у їх співвіднесенні. За змістом ці твори є імпровізованими дітьми небилицями. Протилежним до **дражнилки та прозивалки** є **жанр мирилок**.

Мирилки – короткі віршовані твори, які говорять діти, що посварилися, на знак примирення:

*Мир миром,
Пироги з сиром,
Вареники в маслі,
Ми – дружечки красні
Поцілуймося!*

Цей жанр споріднений зі словесними формулами під час кумування в обрядовій творчості. **Мирилки** виявляють бажання дітей помиритися і є своєрідним обрядом «укладання мирної угоди», як це робили дорослі (його імітацією). Не випадково тут згадуються пироги з сиром, які віддавна вважалися ритуальною їжею і могли готуватися на святкову трапезу на честь укладання договору між двома сторонами.

Лише дитячим паремійним жанром є **скоромовки** — короткі віршики чи окремі вислови, суть яких полягає не у змістовому навантаженні, а в такому розміщенні слів та звуків, що їх вимова вимагає певних зусиль артикуляції.

За змістом вони подібні до небилиць, бо поєднання співзвучних слів не завжди має логічний зв'язок. Але це не применшує їхньої популярності серед дітей, які сприймають скоромовки як своєрідну гру, розвагу. Тексти легко запам'ятовуються, бо вони, як правило, ритмізовані або й римовані:

*Бабин біб розцвів у дощ,
Буде бабі біб у борщ.
Летів горобець через безверхий хлівець,*

*Вхопив гороху без червотоку,
Без червоточини, без прачервоточини.
На дворі трава, на траві дрова,
Не рубай дрова на траві двора.*

Трудність вимови ускладнена навмисним розташуванням звуків. Вправління у вимовлянні скоромовок є мовною вправою, що розвиває артикуляцію, впливає на вироблення культури мовлення, тому використовується народною педагогікою.

Краса скоромовки полягає в тому, що з першого разу її взагалі важко промовити, адже за правилами гри скоромовку не читають, а повторюють зі слуху, що значно важче. Гра полягає не тільки в тому, щоб дібрати важкі для вимови звукосполучення, а й у плутанині, у постійній перестановці звуків: той, хто прагне швиденько розповісти скоромовку, часто потрапляє у смішне становище, "спотикаючись" чи перекручуючи слова [2].

Цінність скоромовки виражається не у смислового навантаженні, а в такому підборі і розташуванні слів, вимова яких вимагає від мовця певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що підвищує культуру мовлення автора, поповнюючи собою скарбницю дитячого фольклору.

Скоромовки легко засвоюються дітьми і поширюються із уст в уста. Діти, яким батьки привили любов до гри в скоромовки, можуть чисто вимовляти звуки та швидко розмовляти. Способи зацікавлення до гри дуже прості: «а чи зможеш вимовити скоромовку», «хто швидше», «вивчимо скоромовку про звірят та розкажемо татові», «проспіваймо скоромовку» тощо.

Але для того, щоб зусилля не були марними, потрібно зважати на:

- скоромовки мають бути не занадто складними для дитини. Починати треба з найпростіших, інакше дитина може подумати, що «ці дивні слова для неї занадто складні» та відмовитися від скоромовок загалом;

- уважно слідкувати, щоб у скоромовці не було незрозумілих дитині слів. Якщо там є вигадані слова (*памалар, перецебрився* тощо), то запропонуйте сину або дочці придумати, що б це слово могло означати;

- якщо гра в скоромовки буде дійсно цікава вам, ви її продумаете та будете стежити, щоб дитині не набридло, і згодом ваша дитина буде говорити чітко та достатньо швидко. Вона буде говорити правильно та гарно.

Використання ігор допомагає сформувати пізнавальну самостійність – якість особистості, що проявляється у готовності власними силами здійснити цілеспрямовану пізнавальну діяльність. Через гру виявляється дія одного з основних законів навчальної діяльності: досягнення мети навчання неможливе без власної активності дитини.

Таким чином, у складному процесі формування всебічно розвинутої особистості чільне місце належить моральному вихованню та розвитку моральних якостей у дітей дошкільного віку. Дитяча пареміографія є важливим елементом у моральному розвитку дошкільнят. Усі її жанри легко засвоюються дітьми та передаються усним способом, а тому сприяють розвитку дитячої фантазії, уяви, почуття ритму та рими, поваги до ближнього, а також підборі та розстановці слів, вимова яких вимагає

певних зусиль і сприяє виробленню дикції, правильної артикуляції, що підвищує культуру мовлення.

Література

1. Дитячий фольклор / Вступ. ст. Г. В. Довженок. – К. : Дніпро, 1986. – 304 с.
2. Дитячі пісні та речитативи / Упор. Г. В. Довженок, К. М. Луганська. – К. : Наукова думка, 1991. – 448 с.
3. Духнович О. В. Народна педагогія / О. В. Духнович // Історія Української школи і педагогіки: хрестоматія / Упор. проф. О. О. Любар. – К. : Знання, 2003. – 200-205.
4. Закувала зозуленька: Антологія української народної поетичної творчості. – К., 1998. – 529-560.
5. Кіліченко Л. М. Народнопоетична творчість для дітей / Л. М. Кіліченко, П. Я. Лещенко, І. М. Проценко // Українська дитяча література. – К. : Вища школа, 1979. – С 29-51.
6. Колесса Ф. М. Українська усна словесність / Ф. М. Колесса / Вступ. ст. М. Мушинки. – Едмонтон, 1983. – 1-154.
7. Кононенко В. І. Шляхами народних приповідок / В. І. Кононенко. – К. : РВЦ «Проза», 1994. – 208 с.
8. Лановик М. Б. Українська народна словесність : підручник / М. Б. Лановик, З. Б. Лановик. – К. : Знання-Прес, 2001. – 591 с.
9. Народ скаже – як зав'яже : Українські народні прислів'я, приказки, загадки / Вступ. ст. Н. Шумади. – К., 1971. – 230 с
10. Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії / М. М. Пазяк. – К. : Наук. думка, 1984. – 204 с.
11. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка : навч. посіб. / Т. І. Поніманська. – К. : Академвидав, 2008. – 456 (Серія «Альма-матер»)
12. Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии / А. О. Потебня / Слово и миф. – М. : Правда, 1989. – 285-378.
13. Приповідки або українська народня філософія. – Едмонтон, 1998. – 355 с.
14. Прислів'я та приказки. Взаємини між людьми / Вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Наук. думка, 1991. – 440 с
15. Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / Вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Наук. думка, 1990. – 528 с.
16. Русова Ф. Нові методи дошкільного виховання / Ф. Русова // Дошкільне виховання. – 1991. – № 11. – 14; № 12. – 25.
17. Свавко Є. І. Українська етнопедагогіка в її історичному розвитку / Є. І. Свавко. – К. : Наук. думка, 1974. – 152 с.
18. Смоляк О. Український дитячий музичний фольклор : підручник-хрестоматія для викладачів та учнів / О. Смоляк. – Тернопіль : ЛІЛЕЯ, 1998. – Вип. 1. – 80 с.
19. Українська дитяча література : хрестоматія / Упор. : П. В. Вовк, В. Савенко. – К. : Вища школа, 1976. – 3-37.
20. Український дитячий фольклор / Вступ. ст. В. Г. Бойка. – К., 1962. – 247 с.
21. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Т. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 635-663.

22. Українські приказки, прислів'я і таке інше. Збірники О. В. Марковича та інших / Уклад М. Т. Номис / Вступ. ст. М. М. Пазяка. – К. : Либідь, 1993. – 768 с
23. Франко І. Я. Галицько-руські народні приповідки. Передмова до т. 1. (Львів, 1905), т. 2 (Львів, 1908), т. 3 (Львів, 1910) / І. Я. Франко // Франко І. Твори : У 50 т. – Т. 38. – 294-328.

In the article we tried to investigate the influence of children paremiography, especially kid rhymes, tongue twisters, teasers on the pre-school children and the formation of their moral qualities.

Key-words: *children paremiography, moral education, moral development, moral skills, pre-school children.*

В статье исследуется влияние жанров детской паремии, в частности прибауток, скороговорок, прозывалок, на детей дошкольного возраста и формирование в них моральных качеств.

Ключевые слова: *детская паремия, моральное развитие, моральное воспитание, дети дошкольного возраста.*